

Erdoğan Aydın'ın son kitabı ve tarihe sınıfsız bakış üzerine¹

Osman Tiftikçi

Genelde İslam ve tarih üzerine yaptığı çalışmalarla tanıdığımız Erdoğan Aydın'ın son olarak *Osmanlı'nın Son Savaşı* başlıklı bir kitabı yayınlandı. Aydın bu kitabında Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na nasıl girdiğini araştırıyor. Aydın'ın çalışması esas olarak siyasi karar alma süreçleri üzerinde, uluslararası anlaşma ve karşılıklı yazışmalar, gizli açık görüşmeler, özetle sorunun biçimsel yanları üzerinde duruyor. Bu konuda ulaştığı birçok belgeyi de okuyucuya sunuyor.

Aydın, İttihatçıların yöntemlerini son derece ayrıntılı olarak sergilerken, Enver'in ve İttihatçıların şahsında, bugün de başımıza bela olmaya devam eden bir çok siyasi ve ideolojik olguyu da eleştirip mahkum ediyor. Bu bakımdan kitabın militarizme, şovenizme, kontrgerilla yöntemlerine, emperyal yayılmacı, asimilasyoncu politikalara karşı demokrat bir duruşu var. Zaten Aydın'dan başka türlüünü de bekleyemezdik.

Günümüzde tekrar şahlanmış bulunan şovenizm, azınlık ve Kürt düş-

¹ Bu yazının ilk biçimine yaptıkları eleştiriler ve getirdikleri önerilerle, benim gerekli düzeltmeleri yapmamı sağlayan, dergi Yayın Kurulu'ndaki arkadaşlara teşekkür ederim.

manlığı, emperyalist yayılcı emeller, kraldan çok kralcılık biçimini alan emperyalizm uşaklığı, ulusal ve dini temellerde gemi azya almış zorla asimilasyon politikaları dikkate alındığında, böyle bir duruşun önemi ortadadır. Bu önemli özelliğine karşın Aydın'ın yeni çalışması, Türkiye tarihine sınıf penceresinden bakmayan, bunu reddeden resmi burjuva tarih anlayışını pekiştirebilecek özellikler de taşımaktadır. Bu yazıda kitapta kullanılan yöntem ile tarihi olayları kavrayış tarzı üzerinde duracağız.

1-Türkiye tarihine bakışta burjuvazinin varlığının ve sınıf mücadelesinin reddi

Erdoğan Aydın'ın kitabında “*sınıf*” kelimesi geçmiyor. Aydın siyasi iktidarda bulunanları, İttihat ve Terakki Partisi'ni sınıfsal kavramlara hiç başvurmadan, siyasi ve ekonomik literatürde bilimsel olarak tanımlanmamış bir kavramla; “*muktedirler*” olarak tanımlıyor. E. Aydın'ın Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesini sınıf mücadelesi temelinde açıklama gibi bir kaygısı yok.

Aydın, sınıfsız tarih yazımında olduğu gibi genel olarak “*Osmanlı*”dan, “*Osmanlı'nın çıkarları*”ndan söz ediyor. Hatta bazen buna “öz” sıfatını da ekleyip, “*Osmanlı'nın kendi öz çıkarları*”ndan² bahsediyor. “*Osmanlı'nın çıkarları*” denilen şeyler gerçekte Osmanlı devletini elinde bulunduran Osmanlı egemen sınıflarının çıkarlarıdır. Osmanlı sınıfsız bir toplum değildi. Sınıfsal parçalanmaya ek olarak Osmanlı, ulusal ve dini olarak da parçalanmış, çıkarları birbiriyle çelişen unsurlardan oluşan bir toplumdur. Özetle sanki yekpare bir bütünlük gibi “*Osmanlı'nın çıkarları*”ndan söz etmek yanlıştır. Günümüzde de, “*Türkiye'nin çıkarları*”, “*milli çıkarlar*” diye halka yutturulmaya çalışılan politikalar, emperyalizmin işbirlikçisi, egemen sınıfların çıkarlarını ifade eder. Dolayısıyla “*Osmanlı'nın öz çıkarları*”nın neler olduğuna kafa yormak, bu konuda devleti yönetenlerin nasıl davranmaları gerektiği konusunda öneriler üretmeye çalışmak, sol bir bakışın işi değildir. Ama E. Aydın'ın çalışması tümüyle Osmanlı devlet yöneticilerinin politikalarının yanlışlığı ve doğru devlet politikasının ne olması gerektiği üzerine kurulmuş. Kitabın kanıtlamaya çalıştığı temel tez şöyle ifade edilebilir:

Osmanlı devleti savaşa girmeyip tarafsız kalabilirdi. Bunun koşulları da vardı. Osmanlı'nın savaşa girmesi tümüyle Enver Paşa ve birkaç İttihatçının Alman işbirlikçisi, keyfi, maceracı tavırlarının, komplolarının bir ürünüdür.

2 Erdoğan Aydın, *Osmanlı'nın Son Savaşı. Turan Hayalinden Sevr'e*, Kırmızı Yayınları, 2. Baskı, Nisan 2012. s. 349.

Hatta bu bir “*derin devlet operasyonu*”dur.³ Enver Paşa’nın ve İttihatçıların bu tavırları Osmanlı’ya büyük zararlar vermiş, onun çökmesine neden olmuştur.

Osmanlı’nın savaşa macera olsun diye, uçuk hayaller için, komplocu yöntemlerle sokulduğu, savaşa girmenin ve yenilginin bütün sorumluluğunun Enver başta olmak üzere İttihatçı liderlere ait olduğu görüşü, Aydın’a özgü bir görüş değildir. Bu görüş, resmi tarihin, Kemalist tarih yazıcılığının, hatta Cemaat tarihçiliğinin bilinen, yaygın görüşlerinden biridir. Kemalistler içinde Mustafa Kemal’in, Osmanlı’nın savaşa girmesinin kaçınılmaz olduğunu savunduğunu iddia edenler de vardır. Erdoğan Aydın kitabında bunlara da değiniyor. Ama aynı çevre içinde İsmet İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı sırasında koyduğu tavrın, Birinci Dünya Savaşı sırasında da konulabileceğini savunanlar da vardır. Kimine göre Enver’in yerinde örneğin M. Kemal olsaydı, ya da İslamcı tarihçilere göre Abdülhamit devrilmemiş olsaydı imparatorluk savaşa girmeyecek, ya da kazanacak tarafın (İngilizlerin) yanında girecek ve yaşayacaktı. Özetle, “*Osmanlı savaşa girmeyebilirdi, bunun bütün sorumluluğu İttihatçı birkaç kişiye aittir*” tezi, yeni bir tez değildir. Zaten E. Aydın’ın kendisi de bunu gösteriyor. Kitabının 486. sayfasında başlayan; “*Cumhuriyet Önderliğinin Savaş Hakkındaki Görüşleri*” başlıklı, kutu içine alınmış bölümde şunları yazıyor:

1932’de liseler için hazırlanan resmi tarih kitabında, İttihatçıların savaşa girmesi, ‘1914 senesi Ekim ayı sonlarında doğu batı cephelerinde durumları kötüleşen Almanların her ne olursa olsun Osmanlı’yı savaşa sokarak bozuk durumlarını düzeltmek isteklerine’ ve ‘kendisini bunların nüfuzuna kaptırmış olan Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın bir an evvel savaşa girmek taraftarlığına’ bağlanır.

Erdoğan Aydın kitabında, savaşa girişin biçimi üzerinde duruyor. Savaşa girmek için yapılan gizli işler, meclisin devre dışı bırakılması, oldu bittiler, uluslararası uzlaşma tekliflerini geri çevirmeler vs. Ama resmi tarih tarafından da abartılarak öne çıkarılan bu biçimsel yan çok da önemli değildir. Daha doğrusu sorgulanması gereken esas mesele bu biçimsel olgular değildir. Diyelim ki Enver ve İttihatçılar meclisi devre dışı bırakmasalardı, savaşa giriş kararı mecliste alınsaydı, Almanlarla pazarlıklar açıktan yapılsaydı değişen ne olacaktı? Osmanlı’nın savaşa böyle girmesi savaşı meşru ve haklı mı yapacaktı? E. Aydın’ın çalışması tümüyle meselenin biçimsel yanı üzerinde duruyor, sorunun özünü, Osmanlı egemen sınıflarını -biçimi ne olursa olsun- bu savaşa girmeye iten birikmiş sorunları konu etmiyor. Sanki

3 Eşber Yağmurdereli’nin Erdoğan Aydın ile yaptığı röportaj. *Yeni Harman*, sayı: 160, Nisan 2012.

Osmanlı egemen sınıflarının, özellikle de genç burjuvazinin hiçbir sorunu yoktu, durduk yerde savaşa sokulup başına bela açıldı gibi bir yaklaşım var.

Emperyalist ülkelerin yaptığı gibi, burjuva parlamenter usüller uygulanırsaydı, komplolar olmasaydı Osmanlı savaşa girmezdi türünden bir varsayımı, kesin doğru kabul edip buradan hareketle görüşler üretmek de bilimsel değildir.

Enver'e ve İttihatçılara yönelik eleştiriler savaş öncesinde ve savaş sırasında değil, İttihatçılar yenildikten sonra, İttihatçıların karalanması, lanetlenmesi moda olduktan sonra, yani 1918 sonlarından itibaren başladı ve Kurtuluş Savaşı boyunca da devam etti. Enver Paşa yurt dışına kaçtıktan sonra bile, “*İmparatorluğu kişisel hayalleri için batıran, beceriksiz, mace-raperest bir adam*” olarak değil, tam tersine bir kahraman olarak kabul ediliyordu. Enver yenilgiden sonra da hala İslam ve Türk dünyası üzerinde etkisi, büyük prestiji olan biriydi. Bunu görebilmek için Sovyetler Birliği'nin onun bu prestijinden yararlanmak için Enver ile yaptığı işbirliğine, Enver'in Eylül 1920'deki Doğu Halkları Kurultayı'na katılmasına ve oradaki delegeler tarafından coşkuyla karşılanmasına bakmak yeter.⁴ Tek parti yönetimi kurulduktan sonra Enver ve İttihatçı karalaması, 1919 öncesinin neredeyse tarihten silinmesine kadar vardı. Beceriksiz, beş para etmez, gücünü de Almanlarla işbirliğinden alan Enver portresi, tek parti döneminin, Kemalizmin bir ürünüdür. Enver yaşamı boyunca kitlelerin gözünde hiç böyle bir kişi olmadı.

Osmanlı'nın savaşa girmesiyle ilgili olarak cevaplandırılması gereken asıl soru, bu savaşa nasıl, hangi dalaverelerle girildiği değil, neden girildiği, savaşa girmenin Osmanlı'daki hangi sınıfın, sınıfların çıkarına olduğu, bu sınıfların savaşa girmek için komplolara, oldu bittilere baş vuracak kadar kararlı ve aceleci davranmalarının altında yatan birikimlerin, ihtiyaçların neler olduğudur. Ama Aydın'ın çalışmasında bunların cevabı yok. Çünkü Aydın, Enver'i ve İttihatçıları bir sınıfın temsilcileri olarak görmüyor, Osmanlı'da burjuvazi diye bir sınıftan, hatta genel olarak sınıflardan habersiz görünüyor.

“Osmanlı'da burjuvazi yoktu” tezinin kökenleri

En başta bu yazıda sözü edilen Osmanlı'nın, 19. Yüzyıl sonundaki ve 20. Yüzyıl başındaki Osmanlı olduğunu, yani II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet

⁴ Kurultaya Mustafa Kemal tarafından temsilci olarak gönderilen İbrahim Tali Bey, önce Moskova'ya gidip Üçüncü Enternasyonal üyeleri ve Enver Paşa ile görüşmüş, sonra da Enver ile birlikte Bakü'ye geçmişti.

döneminden söz ettiğimizi özellikle belirtelim.

Kemalist tarih yazımında elbette sınıflardan söz edilmez, sınıf mücadelesi temelinde tahliller yapılmaz. Ama ciddi Kemalist tarihçiler içinde Osmanlı'nın sınıfsız bir toplum olduğunu savunan kimseye de rastlayamayız. Burada ilginç olan, Osmanlı'da ve tek parti döneminde sınıfların varlığının, örneğin toprak ağalarının, “mütegallibenin” (keyfi olarak hükmeden zorba egemenler), eşrafın, yoksul köylünün ve işçi sınıfının varlığının kabul edilmesi, ama burjuvazinin varlığının reddedilmesidir. Bizde her sınıf vardır ama burjuvazi yoktur! Olmayan burjuvazi sonradan Kemalistler tarafından, devlet tarafından yaratılmıştır. İşçi sınıfının varlığını kabul edip, burjuvazinin varlığını reddetmek bizdeki Kemalist tarih yazımına özgü bir garipliktir.

Bilimsellik ile ilgisi olmayan bu tezin kaynağı, kolayca tahmin edilebileceği gibi Türkiye burjuvazisinin kendisidir. İttihatçıların ve Kemalistlerin burjuvaziye ve egemen sınıfları temsil etmedikleri, burjuvazinin devlet tarafından sonradan yaratıldığı şeklindeki, diyalektik materyalizme cepheden karşı olan tez burjuvaziye ait bir tezdur.

Osmanlı'da burjuvazinin olmadığı tezi, yaygın biçimde 1908'den sonra dillendirilmeye başlandı. Bu da nedensiz değildi. Meşrutiyet ile birlikte işçi eylemleri ve örgütlenmeleri patlama yapmıştı. Mecliste azınlık temsilcilerinden oluşan ve işçi haklarını savunan, sosyalist bir grup kurulmuştu. Meclis dışında da Osmanlı Sosyalist Fırkası adıyla, etkisiz de olsa bir parti vardı. Bu parti de sosyalizmden söz ediyor, yayın organının kapağına Marks'ın resmini basıyordu. Bu kadarı bile burjuvazinin alarm zillerinin çalmasına yetti. Burjuva aydınlar (Yusuf Akçura gibi istisnalar hariç), başta Maliye Bakanı Cavit Bey olmak üzere bütün İttihatçı Türk Müslüman vekiller, onlara ek olarak meclis dışındaki İslamcılar, “*Bizde burjuvazi yoktur, sınıflar yoktur! Mecliste sosyalizm lafını ettirmeyiz!*” diye bas bas bağırmağa başladılar. Bunlara göre, Osmanlı Avrupa ülkeleri gibi değildi, geleneklerimiz, dinimiz onlardan farklıydı, sınıf mücadelesi kavramı bize uymazdı.

Yerli burjuvaların “*biz burjuva değiliz*”, “*bizde Avrupa'daki gibi burjuvalar yok*” tepkisinin altında, bu kavramın henüz bilimsel olarak Osmanlı'da yerleşmemiş olmasının da önemli payı vardı. İslamcı burjuvalar başta olmak üzere genel olarak küçük burjuva kesimler, burjuvalığı sadece bir yaşam biçimi, kültür biçimi ve ahlak olarak anlıyorlardı. Bu kesimlerin Batı söz konusu olduğunda en sert tepki gösterdikleri olgu da Batı ahlakının, yaşam biçiminin taklit edilmesi, yerleştirilmeye çalışılmasıydı. Genel ve temel tez; “*Batı'nın bilim ve tekniğini alalım ama ahlakını, adetlerini almayalım*” biçimi-

mindeydi. Bu anlayışa göre bilim ve tekniğin burjuva olmakla bir ilgisi yoktu. Burjuvalık kültürel alana ait bir kavram olarak görülüyordu. Bu nedenle yerli büyük ve küçük burjuvaların burjuvalığı kabul etmeleri, Batı ahlakını kendilerine yakıştırmaları anlamına gelecekti. Özetle “burjuva” kelimesine, kavramına gösterilen sert tepkilerin altında, sınıfsal içgüdülerin yanı sıra, böyle önemli geleneksel, kültürel öğeler de vardı. Fakat Mustafa Kemal’in ve Kemalistlerin “bizde burjuva yok” tezi tümüyle sınıfsal kaygıların ürünü olan, sosyalist ideolojiye, işçi sınıfı mücadelesine karşı bilinçli olarak öne sürülen bir tezdi. Yani sözünü ettiğimiz kültürel öğeler Kemalistler için geçerli değildi.

Burjuvazi sadece tepki göstermekle de kalmıyor, bu işin teorisi de yapılıyordu. Örneğin İslamcılar içinde teorik gelişkinliği ve toplumsal olayları kavramadaki yeteneği ile göze çarpan Said Halim Paşa, “*Osmanlılık aleminde ‘burjuva’ denilen halk, tamamıyla ehemniyetsiz içtimai bir amildir. Halbuki Avrupa toplumlarında, milletin mukadderatı üzerinde pek büyük bir hüküm ve ve nüfuza sahiptir. Buna karşılık Osmanlı cemiyetinde ‘memurlar’ en faal ve münevver bir unsur teşkil ederler*”⁵ tespitini yapıyordu. Görüldüğü gibi, Said Halim gene de insafliydi. Burjuvazi için “yok” demiyor, “var ama önemsiz bir toplumsal güçtür” diyordu. Said Halim’i diğerlerinden ayıran önemli bir fark da, memurlara biçilen tarihi rol konusundaydı. Örneğin Kemalistler, olmayan burjuvazinin görevini memurlar (sivil asker bürokratlar) üstlendi derken, Said Halim “*memurların, asilzadeler ile burjuva sınıfının yerini tutacağını zannetmek, adeta iktisatta tüketim ile üretimi birbirine karıştırmak kadar büyük bir hataya düşmek olur*”⁶ diyordu. Said Halim Paşa’nın “önemsiz” dediği burjuva sınıfına başka burjuva ideologlar “yok” dediler. Burjuvazinin ilerici görevlerini onun namına sivil, asker memurların yerine getirdiğini iddia ettiler.

Osmanlı’da sınıflar ve yerli burjuvazinin durumu daha 1900’lü yılların başlarında tartışılıyordu. Memurların tarihsel konumu ile, burjuvazinin tarihi görevleri arasındaki ilişki daha o zaman ortaya konmuştu. Said Halim Paşa ve diğer burjuva aydınlar, “*memur*” denilen siyasi, askeri, bürokrat kadroların burjuvazi ile ilişkisini, bu kesimin yerli burjuvaziyi temsil ettiğini görmüyordu.

Türkiye’de burjuvazinin olmadığı, sınıfların olmadığı tezi M. Kemal’in ve Kemalistlerin de en temel tezi oldu. M. Kemal daha ileri gidip bizde

5 İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Temel Metinler*, s. 158.

6 a.g.e., s. 159.

büyük toprak sahiplerinin, tüccarların da olmadığını, bunların yaratılması gerektiğini söylüyordu.

Özetle, Osmanlı'da ve tek parti döneminde burjuvazinin olmadığı tezi, Meşrutiyet burjuvazisinden, İttihatçılardan ve Kemalistlerden sola bulaşmış olan ve hala da kirleri temizlenememiş olan bir tezdur.

Bu teze karşılık, daha Osmanlı döneminde, toplumsal ve siyasal olguları sınıfsal temelde çözümlenmeye çalışanlar da vardı. Bunların en göze çarpanı Türkçü, Pantürkçü ve Mustafa Suphi'nin ideolojik biçimlenmesinde çok önemli rolü olduğunu düşündüğümüz Yusuf Akçura idi.

Akçura Osmanlı'ya sınıflı bir toplum olarak bakıyordu. İttihat Terakki'yi ve diğer partileri de sınıfsal temelde çözümlenmeye çalışıyordu. Akçura'ya göre, İttihat ve Terakki devriminden önce, idari ve askeri memurların alt tabakasına (Akçura bunları da burjuva sınıfının bir parçası sayıyordu), Selanikli tüccarların çoğuna, Rumeli'de büyük çiftlik sahibi olan beylerden bir kısmına (örneğin Siroz Beyleri) ve Ermeni, Bulgar örgütleri gibi gayri Müslim güçlere dayanan bir örgüttü. Akçura, Selanikli tüccarların, büyük ticareti ve devlet ihalelerini tekelinde bulunduran Rum ve Ermenileri ekonomiden kovmak istediklerini de ileri sürüyordu.

Akçura, muhalefeti bir araya toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı da mevki ve makamlarını kaybetmiş eski memurların, eski hükümet zamanında servet yapmış tüccarların ve bir kısım taşra eşrafının temsilcisi olarak değerlendiriyordu.

Akçura, 1924 yılında yazdığı bir başka yazıda “*Harbin sonlarına doğru, İttihat ve Terakki Fırkası'na Türk burjuvazisinin mümessilidir (temsilcisidir) demek hatalı olmaz. Bir zamanlar İtilaf ve Hürriyet'in Anadolu'da en mümtaz (seçkin) taraftarlarını teşkil eden Müslüman eshab-ı emlak (toprak sahipleri) ve erbab-ı ticaret (tüccarlar), artık tamamen İttihat ve Terakki'ye malolmuştur*”⁷ diyordu (Parantezler bizim).

1908 devriminden sonra kurulan Osmanlı parlamentosunda sosyalist bir grup oluşturan azınlık sosyalist milletvekillerinin de olaylara sınıfsal gözle baktıklarını tahmin edebiliriz. Ama bunların yaptıkları tahliller hakkında bizim elimizde herhangi bir yazılı doküman yok.

Osmanlı yıkıldıktan sonra kurulan TKP'nin önderleri, Mustafa Suphi'ler

7 Yusuf Akçura'nın yazıları için şu kaynaklara bakılabilir: “Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine (kaynaklarına) Dair” akt. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 392, 393; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, 1982, s. 419-421.

de Türkiye’de olan bitenlere sınıfsal pencereden bakıyorlardı. Örneğin Şefik Hüsnü’ye göre İttihat ve Terakki önce küçük burjuvazinin etrafında toplandığı bir orta sınıf örgütüydü. Ama savaş sırasında bu örgüt ayrıştı: “*İttihat ileri gelenleri az zamanda mali ve iktisadi çevrelere karıştılar.*” Yerli ve yabancı kapitalistlerin kucağına atıldılar. Artık İttihat ve Terakki yönetimi içinden çıktıkları sınıfı değil, kozmopolit unsurlardan oluşan “*şehirli sermayedarlar sınıfını*” temsil ediyordu.

Şefik Hüsnü savaşa karşı farklı tavırları da gene sınıfsal temelde çözümlemeye çalıştı. Ona göre İttihatçıların temsil ettiği sermayedar burjuvaların çıkarı, savaşan iki taraftan birini tutup savaşa girmekten yanaydı. İttihatçıların küçük burjuva kanadı ise, “*tarafsız kalmak ve varlığımız tehlikeye düşmedikçe savaşa katılmamak*” istiyordu. Ş. Hüsnü sermayedar burjuva sınıfının savaş sırasında yaptığı ticaret, vurgunlar ve yolsuzluklar sayesinde büyük servetler kazandığını ve “*sağlam bir iktisadi temel üzerine oturmuş*” olduğunu da belirtiyordu. Hüsnü’ye göre Kemalistlerin önderlik ettiği “*halkçı devrim*”e karşı çıkanlar da bu burjuva kesimdi. Ona göre Halk Fırkası taşralı küçük burjuvazinin örgütüydü.⁸

Burada konumuz açısından önemli olan Akçura’nın ve Hüsnü’nün tahlillerinin doğruluğu ya da yanlışlığı değildir. Burada önemli olan siyasi oluşumlara, iktidarda bulunanların verdikleri siyasi kararlara, uyguladıkları politikalara (bu arada Birinci Dünya Savaşı’na girilmesine de) sınıfsal temelde yaklaşma çabasıdır ve bu yaklaşım doğrudur. Bugün de kullanmamız gereken doğru yöntem budur.

Genel hatlarıyla Osmanlı burjuvazisi

Osmanlı’da yerli (“Milli”) burjuvazi olmadığı tezinin günümüzde bile etkili olmaya devam etmesinin önemli nedenlerinden biri Osmanlı burjuvazisinin bilimsel olarak yeterince incelenmemiş olmasıdır. Sadece, Osmanlı’da kapitalizmin yükselişe geçtiği 1880’li yıllardan 1918’e kadar olan dönemi, bu dönemde Müslüman Türk burjuvazinin durumunu bilimsel olarak incelemek bile, bu sınıfın Batılı burjuva sınıfı ile ortak yanlarını ve onu farklılaştıran kendine özgü yanları görmeye yetecektir.

Batı Trakya, Ege ve Marmara Bölgesi, Çukurova, Osmanlı’da ticari tarımın gelişkin olduğu bölgelerdi. 1856 yılında yapılmaya başlanan demiryolları Ege bölgesinin tarım ürünleri ve madenlerini İzmir limanına getirecek

⁸ Şefik Hüsnü, “Türk Burjuvazisinin Aile Kavgaları”, *Aydınlık* dergisi, 1924, Şefik Hüsnü, *Türkiye’de Sosyal Sınıflar*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, 1997 içinde.

biçimde planlanmıştı. Kırsal alanda küçük toprak mülkiyeti egemendi. Toprakların önemli bir bölümü devlete, kamuya aitti. Bu yapı yerli tüccarlar ve pazar için üretim yapan irili ufaklı yerli tarım burjuvaları da yaratmıştı.

Abdülhamit döneminde Osmanlı ekonomisi, İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere, esas olarak yabancı ayrıcalıklı şirketlerin egemenliği altındaydı. Ama bu ayrıcalıklı yabancı şirketlerin yanı sıra Müslim ve gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarından oluşan bir yerli burjuvazi de vardı. Abdülhamit yapabildiği kadarıyla bu yerli burjuvazinin önünü açmaya çalışıyordu. Günümüzün ticaret, sanayi ve ziraat odaları 1880’li yıllardan itibaren Abdülhamit döneminde kuruldu. İlk olarak 1882 yılında Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası kuruldu. Daha sonra Konya’da (1882), Antalya’da (1882), Trabzon’da (1884), İzmir’de (1885), Edirne’de (1885), Mersin’de (1886), Bursa’da (1889), Adana’da (1894), Canik’de (Samsun 1901) odalar kuruldu.⁹ Osmanlı burjuva sınıfının, daha II. Meşrutiyetten önce, Batı Trakya, Ege, Marmara, Doğu Karadeniz, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde odalarda örgütlü bulunduğunu söyleyebiliriz.

Bu odalarda Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı burjuvazisi birlikte örgütlüydü. Meşrutiyetten sonra Müslüman ve Türk unsurlar öne çıkmaya başladılar. 1912 Balkan bozgunundan sonra Türkçülüğe meyleden İttihat ve Terakki yönetimi, Müslüman Türk burjuvazinin önünün açılabilmesi için elinden geleni yaptı. Meşrutiyetle birlikte “milli” şirketlerin sayısı hızla arttı. Devlet bir yandan Teşvik-i Sanayi Yasası (1913) ile, diğer yandan bizzat kendisi bu tür milli şirketler kurarak (Kara Kemal’in Milli şirketleri gibi) ekonomiyi millileştirici bir çizgi izledi.

İttihat ve Terakki’nin 1913 programında yabancılara verilen imtiyazların ve kapitülasyonların kaldırılması kutsal bir amaç olarak ilan edilmişti. Programın 31. Maddesi, “*Borsa, ticaret, ziraat ve sanayi odalarının*” çoğaltılmasını, buralara kaynak aktarılmasını öngörüyordu. Teşvik-i Sanayi Yasası’na göre, sanayi için ithal edilen makine ve teçhizattan gümrük alınmayacak, yatırımcılara bedava arazi verilecek, 15 yıl vergi alınmayacaktı. Devlet ithal ürün kullanmayacak, pahalı da olsa yerli ürün alacaktı.

Bunlar olmayan burjuvaziyi yoktan var etmek için değil, var olan burjuvaziyi güçlendirmek, onun gelişiminin önünü açmak için yapılan, yani burjuvazinin çıkarları adına yapılan işlerdi. Bunları yapan siyasilerin politikalarını yerli burjuvazinin, Osmanlı burjuvazisinin çıkarları belirliyordu.

Sadece ticaret, sanayi, ziraat odaları değil, yerli anonim şirketler de

⁹ Kuruluş tarihlerini ticaret odalarının internet sitelerinden aldık.

1880’li yıllardan itibaren kurulmaya başlandı. 1882 yılında anonim şirketler için bir “*Osmanlı anonim şirketi iç tüzük örneği*” yayınlandı. Anonim şirket olgusu, yerli Osmanlı burjuvazisinin artık dükkancı, esnaf düzeyini aşmaya başladığını gösteriyordu. Yerli anonim şirketler İttihat ve Terakki döneminde, özellikle de Teşvik-i Sanayi Yasası’ndan sonra hızla arttı. 1918 yılında “*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Nezareti*” (günümüzdeki Sanayi ve Ticaret bakanlığı), “*Memaliki Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketleri*” isimli bir katalog yayınladı. Bu katalog, ““Osmanlı devleti sınırları içindeki Osmanlı (o dönemdeki tanımları itibarıyla milli, Türk) anonim şirketlerini”” derlemeyi hedeflemişti.”¹⁰ Katalogda 130 adet Osmanlı Anonim Şirketi vardı. Bu şirketlerin 42’si ticari, 42’si sınai, 16’sı mali, 15’i inşaat ve nakliyat, 9’u sigorta ve toplumsal amaçlı, 6’sı zirai şirket olarak sınıflandırılmıştı. Ama gerçek sayı bunun çok daha üzerindeydi. Örneğin Zafer Toprak’ın aynı konu üzerindeki çalışmasına göre 1909-1918 döneminde kurulan anonim şirket sayısı 266, 1909’dan önce kurulanlarla birlikte toplam anonim şirket sayısı da 366 idi.¹¹

İttihat ve Terakki’nin kapitalist programları, 1908 devrimi ile başlayan siyasi hareketlilik, birçok dernek ve siyasi partinin kurulması, 1918 yılı sonlarından itibaren tekrar onlarca siyasi parti ve siyasi derneğin kurulması, Osmanlı’nın sınıfsal yapısının siyasi alana yansımından başka bir şey değildi. Bu partiler, cemiyetler içinde en etkili sınıf da burjuvaziydi. Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra, İstanbul’da (başkentte) kurulan “Ahali İktisat Fırkası”, Milli Ahrar Fırkası”, “Milli Türk Fırkası” örneklerine bakmak bile bunu görmeye yeter.¹² Bunların tamamı tüccarlar ve kapitalist toprak sahipleri, yani değişik alanların burjuvaları tarafından kurulan partilerdi. Son Osmanlı Meclisini oluşturanlar da, TBMM’ni oluşturanlar da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini kuranlar da, Osmanlı egemen sınıfları ve burjuva kesimlerdi.

2-Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı egemen sınıfları

Enver’in “çılgın”, “hayalperest” görüşleri,

o dönem Müslüman burjuvazinin genel ideolojik görüşleriydi

Erdoğan Aydın, Enver Paşa’nın Turancılığı üzerinde özel olarak duruyor.

¹⁰ Yayına hazırlayan Celali Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri*, Scala yayıncılık, Nisan 2011.

¹¹ Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995’ten aktaran C. Yılmaz, a.g.e., s. 65.

¹² 1908 II. Meşrutiyet ve 1918’den sonra Mütareke Dönemi’nde kurulan partiler ve siyasi dernekler için bakınız. Tarihçi Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*.

Hatta Enver Paşa'nın Turancılığını, “*savaş isteğinin ardındaki asıl etken*”¹³ olarak görüyor. Aydın, kitabında Turancılığı sanki sadece Osmanlı'ya özgü olan ve Rusya'ya saldırmak için uydurulmuş bir bahane gibi değerlendirecek hata yapıyor. Turancılık (Pantürkizm) ve Panislamizm Enver'e ve Osmanlı'ya özgü “çılgınlıklar”, “hayalperestlikler” değildi. Bu görüşlerin oluşmasında ve yaygınlaşmasında Enver'in en küçük bir payı olmamıştı. Enver zaten yıllardır var olan bu görüşlerin savunuculuğunu yaptı ve kendi çapında bunları gerçekleştirmek için uğraştı. Yani Enver bu görüşlerin gerçek sahibi sınıfa hizmetten başka bir iş yapmadı. Aydın'ın da yazdığı gibi, bu görüşlerin hizmetkar çevresi de epeyce genişti. İslamcılar (Aydın, Mehmet Akif örneğini veriyor), edebiyatçılar, şairler (Aydın, Ömer Seyfettin örneğini veriyor), yani genel olarak aydın kesimi savaştan, Almanya'dan ve Pantürkizmden yanaydılar. Ama Pantürkizm Osmanlı'da ortaya çıkmamıştı ve taraftarları sadece Osmanlı aydınları ve siyasilere değildi. 1900'lerin başlarında ve İkinci Meşrutiyet döneminde Pantürkizm ve Panislamizm bütün Türk ve İslam dünyasında yaygın, moda akımlardı. Pantürkizmin ve Panislamizmin burjuvazi ve egemen sınıf sözcüleri tarafından lanetlenmesi, Osmanlı yıkılıp yerine bir ulus devlet kurulduktan sonradır.

Pantürkizm, Rusya'da fabrikatör düzeyine gelmiş Tatar burjuvazisinin bir ideolojisi ve özlemi olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıktı. Yani Pantürkizm doğrudan bir burjuva ideolojisi idi. Orta Asya ve Çin'le ticari ilişkileri tekelinde tutan Müslüman Tatar burjuvazisi, Türk ve Müslüman ülkeleri kendi iç pazarı halinde bütünleştirebilmek için bu teoriyi geliştirdi. Tatar burjuvazisi bu amacına Rus Çarlığı'ndan kopmadan, onunla işbirliği halinde ulaşmak istiyordu. Pantürkizmin yanı sıra Panislamizm de aynı amaçla, yine 1800'lü yılların ortalarından itibaren Tatar burjuvazisi tarafından geliştirildi. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Orta Asya ülkelerinde gelişen milliyetçi hareketler de hem Pantürkist idiler hem de Panislamcı. Ama bu düşünceler, Tatar burjuvazisinin Panislamcılığı ve Pantürkçülüğünden farklı olarak, ayrı milli devletler kurmayı ve Rus Çarlığı'na karşı ortak bir cephe oluşturabilme özlemini ifade ediyordu.

Türkçülük ve Pantürkizm, Türkler içinde en son Osmanlı'da gelişti. Türkçülüğün en gelişkin teorisyenleri de Rusya'dan gelen Tatarlar ve diğer Asyalı uluslardan kişilerdi. Bunların en başında Yusuf Akçura'yı anmak gerekir. Akçura milliyetçiliğin, Türkçülüğün burjuva bir ideoloji olduğunu yazıp, sınıfsal köklerini göstermişti. Pantürkizm doğal olarak Osmanlı egemen

13 “Çılgınca savaş isteğinin ardındaki asıl etkeni, Turancı siyaseti..” (Aydın, s. 454).

sınıflarının çıkarına uyduruldu. Bütün Türklerin Osmanlı egemenliği altında birleştirilmesi biçimini aldı.

Turancılığın ya da Pantürkizmin “çılgnlık”, “hayalperestlik” olarak görülmesine gelince. Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıç yıllarında Pantürkizm hiç de “çılgnlık”, “hayalperestlik” olarak görülüyordu. Pantürkizm, Tatarlar ve Başkırtlar başta olmak üzere Orta Asya’nın Türki bölgelerinde yaygın bir ideolojiydi ve esas olarak Rusya’yı tehdit ediyordu. Kafkaslar ve Orta Asya’da ulus bilincine erişen bütün yerlerde Rus Çarlığı’na karşı bir mücadele başlatılmıştı. Bu Türkçü-İslamcı hareketler, Osmanlı’yı kendi doğal müttefiki olarak da görüyorlar, ondan yardım bekliyorlardı. Nitekim sıkışan, zorda kalan bütün milliyetçi önderler İstanbul’a kaçıyordu. Osmanlı devletinin, Almanya’nın da desteği ile bu hareketleri ortak bir çatı altında toplayabilmesi, en azından bunların bir kısmı ile ittifaklar geliştirebilmesi mümkün görünüyordu. Böyle bir şey ihtimal dahilindeydi ve Osmanlı egemen sınıfları savaş sırasında bu ihtimali gerçeğe dönüştürmek istediler. Rusya’ya karşı bütün Türklerin Osmanlı liderliği altında birliğini gerçekleştirmeyi umdular. Emperyalist güçlerin birbiriyle savaşa tutuştuğu, Rusların birkaç cephede savaştığı, Rus egemenliğindeki ulusların kendi istemleri doğrultusunda mücadeleye giriştikleri koşullarda, Türklerin birleşip, Osmanlı ile birlikte Ruslara karşı savaşmalarını istemek hiç de saçma bir düşünce değildi. Yani Turancılık ya da Pantürkizm, savaş koşulları altında Osmanlı egemen sınıflarının hiçbir biçimde ihmal edemeyecekleri bir silah durumundaydı. Bu nedenle, bütün İttihatçılar, İslamcılar, şairler, edebiyatçılar, aydınlar Türkçülüğe ek olarak Turancıydılar. Pantürkizm, Enver’in bir icadı ya da orijinallığı değildi. Onun yerinde kim olursa olsun bu silahı deneyecekti. Tabii Panislamcılık ile birlikte.

Pantürkizm doğrudan Rusya’yı, Panislamizm ise esas olarak İngiltere’yi tehdit ediyordu. Sadece Mısır ve Hindistan gibi iki önemli ülkedeki İslamcı ve milliyetçi hareketler bile İngiltere’nin tedirgin olmasına yetiyordu. Bu ülkelerde İngiliz emperyalizmine karşı Panislamist hareketler eskiden beri vardı ve bu hareketler Osmanlı’ya ve onun başındaki halifeye yakın duruyorlardı. Çünkü güce, yardıma ihtiyaçları vardı. Bu nedenle Mısır, Hindistan, Afganistan gibi ülkelerde İngiliz sömürgeciliğine karşı tepkileri Osmanlı liderliği altında Panislamizmi kullanarak toplamaya çalışmak, bu iş için Halifeye cihat fetvaları yayınlamak, bu ülkelere örgütçüler, etkili din adamları göndermek hiç de saçma sapan işler değildi. Nitekim İttihatçılar Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda Hindistan başta olmak üzere Müslüman ülkelere örgütçüler gönderiyorlardı. Örneğin Hindistan’da İtti-

hatçıların iyi bir prestiji vardı. Dolayısıyla Turancılık ve Panislamizm hem müttefik Alman emperyalizmi hem de Osmanlı egemen sınıfları açısından mutlaka kullanılması gereken imkanlar durumundaydılar.

Ama umulduğu gibi olmadı. Ne halifenin fetvaları, ne Pantürkizm, ne de Panislamizm istenen sonucu vermedi. Savaş sonunda bambaşka bir dünya ortaya çıktı. Müslüman ülkelerde ulusal devletler kuruldu, Rus Çarlığı'na bağlı Türkler kendi Sovyet Cumhuriyetlerini kurdular, Pantürkçü, Panislamcı hareketler tasfiye oldular. Böyle bir dünyada, artık Panislamcılıktan, Turancılıktan söz etmek gerçekten de saçmalamaktı. Sadece Türkiye burjuvazisi değil, başka Türk burjuvalar da artık Pantürkizmi ağızlarına almaz oldular. Hatta Türkiye burjuvazisi söz konusu olduğunda şöyle bir risk de vardı: İttihatçılığı ya da daha doğru bir ifade ile imparatorluğun Pantürkizmini ve Panislamizmini devam ettirmeye çalışmak İngiliz emperyalizmi ve Sovyetler Birliği ile arayı bozardı. Bir an önce emperyalizmle bütünleşmek isteyen, “*muasır medeniyet seviyesine yükselmek*” isteyen burjuvazinin başına olmadık işler açardı. O nedenle, önceleri sahiplenilen siyasi liderler ve fikirler bu dönemde yere çalınmaya başlandı. İttihatçılara ve Enver'e ve onların uğrunda canlarını verdiği ideallere atış serbestti.

Tekrar edelim: Pantürkizm ve Panislamizm Enver'e özgü olmayan, o dönemde bütün Müslüman Türk ülkelerin burjuvazisine ait olan düşüncelerdi. Enver ve İttihatçılar Osmanlı'daki Müslüman Türk burjuvazinin istemlerini yerine getirmeye çalışmaktan başka bir iş yapmadılar.

Erdoğan Aydın'ın özellikle üzerinde durduğu Alman işbirlikçiliği, ordunun Alman etkisi altına sokulması da Enver'in bir marifeti değildi. Bu süreç de Enver'den çok önce, Abdülhamit döneminde başlamıştı. Enverleri, M. Kemalleri, Abdülhamit'in getirip rütbe ve ayrıcalıklar verdiği Alman generaller yetiştirmişti. Yani Osmanlı egemen sınıfları kendi çıkarlarını çok daha önceden Almanlarla işbirliğinin geliştirilmesinde görmeye başlamışlardı. Üstelik bu sadece Osmanlı egemen sınıflarına özgü bir olay da değildi. Örneğin Çin ve İran egemen sınıflarında da aynı eğilim vardı. Yani 1880'li yılların sonlarından itibaren Alman işbirlikçiliği, yarı-sömürge devletlerde ortaya çıkan genel bir eğilimdi. Bu da sebepsiz değildi. Almanya 1880'li yıllarda hızla gelişmiş, dünya pazarlarından pay isteyen bir güç haline gelmişti. Ama dünyanın paylaşımı hemen hemen tamamlandığı için, Almanya'nın elinde İngiltere, Fransa gibi sömürge imparatorluklarının ellerindekini almaktan başka imkan kalmamıştı. Almanya, İngiltere ve Fransa'nın tersine zora başvurmadan, yarı-sömürge ülkelere tavizkar davranarak, onlara sözde sahip çıkarak etki alanını genişletmeye çalışıyordu. Öyle ki Alman İmpa-

ratoru kendisini Ortadoğu Müslümanlarının koruyucusu bile ilan etmişti. Böyle bir sömürgeci güç, İngiliz ve Fransızların dayatmaları, baskıları karşısında bunalan Abdülhamit ve Osmanlı egemen sınıfları için iyi bir fırsat oldu. İttihatçılar önce İngilizlere yanaşmak istediler. Ama eski dayatmalarla karşılaşınca Abdülhamit Almancılığını devam ettirdiler. Alman işbirlikçiliği Birinci Dünya Savaşı sırasında doruk noktasına ulaştı. Ama tekrar edelim, bu işbirliği Almanya ile Osmanlı egemen sınıfları arasında 20-30 yıldır zaten vardı. Yani Enver'in Almancılığı, Alman işbirlikçiliği de Osmanlı egemen sınıflarının, burjuvazinin işbirlikçiliğinin siyasi ve askeri dışavurumuydu. Bu işbirlikçilik Enver'in kişiliğinin bir ürünü değil, sınıfsal bir olguydu.

Osmanlı devletinin savaşa girmesine neden olan esas etken, Enver'in Almanlara satılmışlığı, onursuzluğu, vatanını sevmemesi, insanlık düşmanı olması değil, egemen sınıfların ve burjuvazinin birikmiş sorunlarıydı

Nasıl ki Birinci Dünya Savaşı emperyalist ülkelerin birkaç ay içinde aldıkları siyasi kararların ürünü değilse, bu savaşın altında kapitalizmin krizi, birikmiş sorunlar, emperyalist ülkeler arasında çözülemeyen çelişkiler yatıyorsa, aynı durum Osmanlı için de geçerliydi.

Osmanlı'nın savaşa girmesinin nedeni Osmanlı egemen sınıflarının ve Müslüman burjuvazinin birikmiş sorunlarıydı. Enver'in yerinde bir başkası da olsa bu savaşa girilecekti. Girmeyen iktidardan düşürülecekti. Tıpkı Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümetinin 1913 yılında Babı Ali baskısıyla düşürülmesinde olduğu gibi. Babı Ali baskınını yapıp hükümeti deviren, görünürde Enver'in peşindeki bir avuç İttihatçı silahşördü. Ama onların arkasında Balkanlar'da, Anadolu'da, İstanbul'da İttihat ve Terakki içinde örgütlenmiş egemen sınıflar vardı. Baskın öncesinde bunlar Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümeti üzerinde büyük bir baskı oluşturmuşlardı.

II. Meşrutiyet'ten önce, 20. yüzyılın başlarında ağır ekonomik ve siyasi sorunlar altında bunalmış bir yerli burjuvazi vardı. Bu sorunları şöyle özetleyebiliriz: Bu sınıf iktidarda değildi, iktidara ortak bile değildi. Gerçi siyasi iktidarda bulunan Abdülhamit, tıpkı II. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz gibi yerli burjuvazinin önünü açacak işler yapmak için çırpınıyordu. Rusya ve Almanya'daki reformist monarşilerin yolundan yürüyordu. Üstelik eğitim, hukuk, devlet bürokrasisinin, ordunun kapitalistleştirilmesi alanlarında önemli işler de yapmıştı. Ama kapitülasyonlar, Düyun-u Umumiye ve Abdülhamit üzerindeki siyasi baskılar yüzünden, devlet imkanları burjuvaziye aktarılamıyor, tarımdan sanayiye kaynak aktaracak, yerli sanayiye teşvik

edecek işler yapılamıyordu. Önemli işletme imtiyazlarının tümü yabancılara veriliyordu. Bütün kararların tek kişi tarafından alınması, muhalif her sesin susturulması, Abdülhamit'in İngiltere ve Fransa'ya karşı takındığı pasif, korkak tavır nedeniyle yerli burjuvazinin gelişiminin önündeki engellerin kaldırılamaması, burjuvaziyi illegal yöntemlere başvurmaya mecbur etti. Burjuvazi, Osmanlı-Türkiye tarihinin ilk illegal, silahlı başkaldırısı mücadelesi yöntemi olarak benimseyen örgütünü, İttihat ve Terakki'yi kurdu. 1908 yılında Abdülhamit'e zorla Meşrutiyetin kabul ettirilmesiyle, yerli burjuvazi siyasi sorununu genel olarak çözdü. Ama diğer sorunlar daha da ağırlaştı.

İmparatorluk hızla parçalanıyordu. Yani yerli burjuvazinin kendi doğal sömürgeleri olarak gördüğü, Almanya ve Japonya gibi hızla kapitalistleşip, kendi pazarı haline getirmenin düşlerini kurduğu topraklar süratle elden çıkıyordu. Bunu engellemenin, hatta kaybedilen yerleri geri almanın bir yolu bulunmalıydı. İmparatorluğun yıkılmasına engel olunmalı, eski görkemli günler geri getirilmeliydi. E. Aydın'ın sanki sadece Enver'e özgü bir hastalık olarak sunduğu, yayılmacı, işgalci hayaller gerçekte Osmanlı yerli burjuvazisinin ve egemen sınıflarının en başta gelen emeliydi. 1913 Babı Ali darbesinin altında, Balkanlar'ın elden çıkması karşısında pasif bir tavır alan, hatta İttihatçılar için "*Selanik gitti kökleri kurudu*" diye sevinen İngilizci Sadrazam Kamil Paşa'ya, Hürriyet ve İtilaf hükümetine karşı egemen sınıfların tepkisi yatıyordu.

Müslüman burjuvazi ciddi bir sermaye birikiminden yoksundu. Avrupalı rakipleriyle, yani tüm dünya pazarı için meta üreten, sermaye ihraç eden tekellerle karşılaştırıldığında, kendisine burjuva bile diyemiyordu.

Yerli burjuvazinin gelişimini engelleyen en önemli faktör, kapitülasyonlar adı altında yabancılara tanınan ekonomik, hukuki ayrıcalıklardı. Osmanlı devleti gümrüklerini bile kendisi belirleyemiyordu. Bu nedenle yerli burjuvaziyi yabancı rekabetine karşı koruyucu, geliştirici önlemler alınamıyordu. Yani Rusya'nın, Japonya'nın yaptığını Osmanlı Müslüman burjuvazi yapamıyordu. Osmanlı kendi vergilerini bile toplayamıyor, vergiler Düyun-u Umumiye aracılığıyla yabancılara aktarılıyordu. Osmanlı kendi parasını bile basamıyordu. Sonuç olarak yerli Müslüman-Türk burjuvazi gelişebilmek için kapitülasyonlardan kurtulmak, hiç değilse gümrüklerini kendisi belirlemek, devlet imkanlarını kendi gelişimi için seferber etmek, tarımdan saniye kaynak aktarabilmek, toplanan vergileri "*sanayiye teşvik*" vb. adlar altında kendine aktarmak zorundaydı.

İttihatçılar, gümrükler ve kapitülasyonlar konusunda emperyalistlerle

sıkı bir mücadeleye girdiler. İttihatçılar 23 Ocak 1913 darbesinden sonra, Osmanlı'ya Avrupalı devletler tarafından 17 Ocak'ta verilmiş notaya verdikleri cevapta bu istemleri de sıralamışlardı.¹⁴ Tarım üreticilerini, tüccarları, şehirlerdeki yerli esnafı örgütlü hale getirdiler. Teşvik-i Sanayi yasaları çıkardılar. Milli bankaların ve şirketlerin kurulması için seferber oldular. Bütün bunlar savaştan önce olan gelişmeleri ve istenilen başarı sağlanamadı. Kapitülasyonlar da, yabancıların gümrük ayrıcalıkları da aynen durmaktaydı.

Müslüman-Türk burjuvazinin kendine özgü önemli bir diğer sorunu, iç pazarına bile başkalarının, yabancı şirketlerin ve azınlık Rum ve Ermeni burjuvaların egemen olmasıydı. İç pazarı yabancıların ve azınlık burjuvazinin elinden almak, Batılı sömürgecilerle ilişkilerde tali planda kalmaktan kurtulup, azınlıkların yerine ilk plana geçmek, yerli burjuvazi için öldüresiye bir istekti.

Burjuvazi, savaştan birçok isteğini gerçekleştirmiş olarak çıktı

Birinci Dünya Savaşı çıktığında yerli burjuvazi istemlerinin gerçekleşme zamanının geldiğine inandı. Örneğin ulusal hareketlerin gelişmeye devam ettiği topraklar zorla Osmanlı'ya tekrar bağlanabilir, güçlü Alman ordularının ve becerikli, yetenekli Alman generallerinin de komuta ettiği güçler sayesinde yeni bölgeler ele geçirilebilir, kapitülasyonlar kaldırılıp, gümrükler tek yanlı belirlenebilir, Rumlar ve Ermeniler zorla mülksüzleştirilip iç pazar ve dış ticari ilişkiler ellerinden alınabilirdi. Bu nedenle, Osmanlı Müslüman burjuvazisi ve egemen sınıfları savaşa katılmak için büyük bir istek içindeydiler. Burjuva aydın, edebiyatçı, şair, teorisyen, İslamcı vs. çevrelerde genel bir olgu olan Alman hayranlığının temelinde, saydığımız amaçları gerçekleştirebilmek için Almanya'ya bağlanan büyük umutlar yatıyordu. Almanlara duyulan aşk, Mehmet Akif'in yazdığı şiir, diğerlerinin yaptıkları güzellikler, Enver'in yaltaklanmaya varan tavırları pek de duygusal davranışlar sayılmazdı. Bu sevgi ve hayranlık karşılığında Almanya'dan, Alman generallerinden çok şeyler bekleniyordu. Egemen sınıflar ve burjuvazi kendi güvenlerini kazanmış, onların emelleri için sonuna kadar savaşaacağını defalarca ispat etmiş olan Enver'e, Almanlarla ilişkiler konusunda açık çek vermişti. Meşrutiyet için Makedonya'da dağa çıkan, Libya'ya İtalyanlara

14 Nota'da Edirne'nin terkedilemeyeceği, Ege adalarının Anadolu'dan ayrılmayacağı gibi toprak istemlerinin yanı sıra, kapitülasyonların kaldırılması, gümrük özgürlüğü, mali ve iktisadi bağımsızlık, yabancı postanelerin kaldırılması gibi istemler de vardı. Gümrükler yüzde dört artırılmıştı. Bunlar Dünya Savaşı'nın arifesinde olan gelişmelerdi.

karşı gözü kapalı koşturan, Babı Ali baskını yapan, orduyu yeniden örgütlemeye ve motive etmeye büyük bir yetenek gösteren Enver daha yaşarken efsaneleşmişti. Enver'in karar almada başına buyrukluğu egemen sınıfların ona karşı duydukları bu sonsuz güvenden ileri geliyordu. Enver'in aceleciliği, komploları, zaman alıcı parlamenter yollara, biçimsel formalitelere başvurmaması, egemen sınıfların savaşa katılma isteğinin siyasi yapıya yansımalarıydı.

Enver'in ve İttihatçıların savaşa girince yaptıkları ilk işlerden biri, Almanya'nın da itirazına, yüzünü ekşitmesine rağmen kapitülasyonların tek tarafı olarak kaldırılması ve gümrüklerin yükseltilmesi oldu.

Yapılması gereken en önemli işlerden biri azınlıkların zorla iç pazardan kovulmasıydı. 1915 Ermeni tehciriyle ve Rumlar üzerinde uygulanan baskılarla bu da gerçekleşti. Gerçi Rumların kovulması işi epey zaman aldı. Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında da bu iş devam etti. Ama milyonlarca insanın öldürülüp, yerinden yurdundan edilmesi pahasına başarıldı. Özetle, azınlıkların kovulmasının, yok edilmesinin temelinde sınıfsal ihtiyaçlar vardı. İttihatçılar, Talat Paşa ve Enver Ermenilere, Rumlara onca zulmü yaparken, kendi duygularıyla hareket etmiyor, yerli burjuvazinin 1860'lardan beri gördüğü bir rüyayı gerçeğe dönüştürüyorlardı. İç pazar, Birinci Dünya Savaşı'nın sağladığı ortam sayesinde yerli burjuvazinin eline geçti. Azınlık malları, topraklar, bağ ve bahçeler, evler, köşkler yağmalandı, kapanın elinde kaldı.

Ermeni ve Rumların böylesi yöntemlerle kısa sürede saf dışı edilebilmesi, normal koşullarda mümkün değildi. Çünkü böyle bir girişim önce İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere emperyalist güçleri karşısında bulacaktı. Osmanlı Müslüman burjuvazisinin böyle bir fırsat karşısında hareketsiz kalmasını beklemek, hele bir de Osmanlı devletine "isteseydin savaşa girmeyebilirdin, bunca zulüm olmayabilirdi, birkaç kendini bilmez adam seni mahvetti" şeklinde ahlaki öğütler vermek, burjuvaziyi, sermaye sınıfını anlamamak demektir. Bu mantıkla emperyalist tekeller için de pek ala; "isteseledir dünya savaşı çıkarmayabilirdi, bunca acılar yaşanmazdı, savaş isteyen maceracı, insanlıktan nasibini almamış siyasiler, askerler dünyayı mahvettiler" denilebilir.

Savaş koşulları yerli burjuvalara azınlıkların zorla mülksüzleştirilmesinin yanı sıra başka sermaye biriktirme imkanları da sundu. Bunlar yolsuzluklar ve karaborsaydı. Aydın'ın yazdığı gibi, savaş yılları "*birileri ölürken biri-*

lerinin de vatan millet nutukları arasında servet yaptıkları bir dönemdi.”¹⁵

Özellikle savaş araçları ticareti, nakliyat, ihtiyaç maddelerinin temini ve dağıtımını işlerinde büyük karaborsa ve yolsuzluklar yaşandı. Tüccarların yanı sıra memurlar, askerler de bu yolsuzlukların içindeydiler.

Özetle, İttihat Terakki önderliği ve Enver Paşa savaşa sadece Almanya istedi diye ve kişisel kaprislerini tatmin için girmediler. Onlar Osmanlı egemen sınıflarının ve yerli burjuvazinin istediğini yaptılar, bu sınıfların çıkarları için canlarını verdiler. Enver’in ve İttihatçıların savaşa girmek dahil yaptıkları işler içinde egemen sınıfların istemediği, yapılması için can atmadığı bir tane eylem ve düşünce yoktur. Bu istemlerin gerçekleştirilme yöntemleri, yani oldu bittiler, komplolar vs. işin çok da önemli olmayan, biçimsel yanlarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu yıkıldı, emperyal amaçlar gerçekleştirilemedi ama yerli burjuvazi ve egemen sınıflar bu savaştan gene de karlı çıktılar. Artık iç pazar kendi ellerindeydi. Batılı emperyalist güçler artık yerli burjuvaziyle birlikte iş yapmak zorundaydı. Savaş vurgunları sayesinde hatırı sayılır bir sermaye birikimi sağlanmış, iç pazar daha da bütünsel bir yapıya kavuşmuştu. Gerçi açık işgal vardı, savaş sonunda kapitülasyonlar yeniden konulmuştu ama bu sorunlar da direnme ve uzlaşmayla halledilebilecek nitelikteydi. Nitekim öyle de oldu. Lozan görüşmeleriyle başlayıp 1929 yılına kadar uzanan süreçte Müslüman burjuvazi (1924’ten sonra “laik” burjuvazi oldu) bu problemlerden kurtuldu.

Savaştan zararlı çıkanlar azınlıklar, işçi sınıfı ve yoksul yığınları

Savaştan en zararlı çıkanlar azınlıklar, milyonlarca insanını kaybeden işçi, köylü, yoksul yığınlar oldu. Zarar hanesinde özellikle sayılması gereken bir güç de Kürt halkıydı. Savaş sırasında Osmanlı ile, Kurtuluş Savaşı sürecinde de -İttihatçılığı bırakıp Kemalist olan- burjuvazi ve Türk egemen sınıflarıyla ittifak yapan, arkasında da Kürt halkını sürükleyen Kürt egemen kesimler hüsrana uğradılar. Kendilerine verilen sözlerin hiçbirisi tutulmadığı gibi, bir de zorla asimilasyon politikalarının kurbanı oldular. Kürt sorunu hala çözülebilmemiş değil.

İşçi sınıfı siyasi olarak da bu savaştan çok büyük bir zarar gördü. Savaş öncesinde Osmanlı işçi sınıfı sadece Türk ve Müslümanlardan değil, Arap, Kürt, Arnavut gibi Müslümanların yanı sıra Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar Hıristiyan uluslardan da oluşuyordu. Savaş Müslüman Türk işçi sınıfı dı-

¹⁵ Aydın, s. 373.

şındaki kesimleri kelimenin tam anlamıyla bir soykırıma uğrattı. Eski sınıf dayanışmasının yerini ulusal boğazlaşmalar aldı ve azınlık işçi sınıfı sosyalist, sendikal birikimleriyle birlikte eriyip tarihe karıştı. İşçi sınıfı mücadelesi Kurtuluş Savaşı sırasında hem sendikal, hem de siyasi olarak neredeyse sıfırdan başlamak zorunda kaldı.

23 Nisan 1920’de, İstanbul’daki Osmanlı Meclisi’nin devamı olarak kurulan TBMM bizim tarihimizdeki ilk tek uluslu, tek dinli meclisti. Artık ne Rum, ne Ermeni, ne Yahudi, ne Arap, ne Arnavut, ne Bulgar milletvekilleri vardı. Hiçbir Müslüman Türk vekil de bu durumdan, yani daha 7-8 yıl önce birlikte oldukları gayrimüslim temsilcilerin yok edilmesinden, bir çoğunun, özellikle Ermeni vekillerin vahşice katledilmiş olmasından şikayetçi değildi. Savaş öncesindeki İttihatçı mecliste bile Rum ve Ermeni milletvekilleri vardı.

Şimdiye kadar yazdıklarımızın, İttihatçıların ve Enver’in başına buyruk davranan kişiler olmadıklarını, Osmanlının savaşa girmesinin de, başta Enver olmak üzere birkaç kendini bilmez marifeti olmadığını, bunun altında sınıfsal nedenlerin yattığını gösterdiğini düşünüyoruz. Erdoğan Aydın olaya sadece siyasi üst yapıdan ve kişilerden, dıştan ve yukarıdan baktığı için, alta yatan dinamikleri, içteki sınıf mücadelesini, egemen sınıfların siyasetle ilişkisini hiç dikkate almadığı için bunları görememiştir. Günümüzde işçi sınıfının, ezilenlerin ve bir avuç kalmış azınlıkların başına benzer faciaların gelmesini istemiyorsak, tavır almamız gerekenler tek tek kişiler ve partiler değil, Enverleri, İttihatçıları ve devamcılarını yaratan, bütün bu insanlık trajedilerinin ardında duran, büyüklü küçüklü sermaye sınıfıdır.¹⁶

16 Haluk Gerger’in, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası. Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine* (Genişletilmiş güncelleştirilmiş 3. Basım, Yordam Kitap, 2012) başlıklı çalışması, Türkiye’nin dış politikasını sınıflar mücadelesi temelinde çözümlenmeye çalışan önemli çalışmalardan biridir. Gerger, kitabının “yazılış amacı ve içeriği itibarıyla özünde, bir ideolojik müdahale” (a.g.e, s. 12) olduğunu vurguluyor. Gerger’in konuya yaklaşımı onun “nihayetinde dış politika iç politikanın uzantısıdır” (a.g.e., s. 265) ifadesiyle özetlenebilir. Bu tespit elbette dış etkenlerin dikkate alınması gerektiği ya da önemsiz olduğu anlamına gelmez. Gerger, egemen sınıfların keyiflerine göre siyaset yapmadıklarını, verili uluslararası ilişkiler ve koşullar içinde düzenlerini sürdürmeye, istemlerini gerçekleştirmeye çalıştıklarını vurguluyor. Doğru yaklaşım budur ve bu yaklaşım sadece günümüz ve yakın geçmiş için değil, tüm tarihi geçmiş için geçerlidir.